

TASAVVUF KLASİKLERİ – XVIII

ABDULLAH HEREVÎ VE *MENÂZİLÜ'S-SÂİRİN*

Abdullah DAMAR¹

Abstract

Abdullah al Haravî and Menazil al Sairin

One of the most commented and reverberated Works of art of Abdullah-ı Herevî, who is widely known with his works of art and what he has done throughout his life and known as "Şeyhülİslâm" and so has a right esteem, is *Menâzilü's-sairîn*. In *Menâzilü's-sairîn*, he organized and explained mysticism terminology as never have been done before. He grouped up a hundred terms in ten main titles and supported each with one âyet-i kerime. Each term was explained separately for avam, havas and hassu'l-havas. Another significant reason that makes Herevî's work of art interesting is annotation. Especially explanations reinforcing vahdet-i vücûd idea has led lively discussions among annotators. In this work we are trying to give information about the life of Abdullah-ı Herevî and *Menâzilü's-sairîn*.

Key words: Abdullah Herevî, *Menazilü's-sâirîn*

Özet

Verdiği eserler ve hayatı boyunca yaptıklarıyla "Şeyhülİslâm" lakabıyla tanınan ve haklı bir saygınlığa sahip olan Abdullah-ı Herevî'nin, hakkında en çok yorum yapılan en çok yankı bulan eserlerinin birisi de *Menâzilü's-sâirîn*'dir. *Menâzilü's-sâirîn*'de tasavvuf terimlerini daha önce hiç yapılamayan bir biçimde tasnif etmiş ve açıklamıştır. Yüz makamı on ana başlıkta toplamış, her makamı bir âyet-i kerime ile desteklemiştir. Her makam avam, havas ve hassu'l-havas için ayrı ayrı açıklanmıştır. Herevî'nin eserini ilginç kılan bir diğer önemli sebep, şerhleridir. Özellikle vahdet-i vücûd düşüncesini besleyici nitelikteki anlatımlar şârihler arasında hararetle tartışmalara sebep olmuştur. Bu çalışmada Abdullah-ı Herevî'nin hayatı ve *Menâzilü's-sâirîn* hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Abdullah Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*

a. Abdullah Herevî'nin hayatı ve eserleri

Abdullah Ensarî Herevî, 396/1006 ile 481/1089 yılları arasında Horasan bölgesinde, Herat'ta yaşamıştır². Verdiği dersler ve kaleme aldığı eserlerinden dolayı İslâm dünyasında "Şeyhülİslâm" olarak tanınmıştır.

Müellif, tasavvufî kültürün yoğun olduğu bir çevrede büyüdü. Babası Ebu

1 Dr., Öğretmen

2 Abdurrahman Camî, *Nefahatü'l-üns*, (*Evlîya menkıbeleri*, ter. Lamî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 478; Yazıcı; Uludağ, *Herevî, Hace Abdullah*, DİA, c.XVII, ss. 222-226.

Mansur Muhammed bin Ali'nin, Cüneyd Bağdadî'nin³ müridlerinden olan Şerif Hamza Akilî'nin sohbetlerine katıldığı bilinmektedir. İlk öğrenimi için Malinî medresesine giden Herevî, dokuz yaşında hadis yazmaya başladı, on dört yaşına geldiğinde vaaz edebilecek dinî bilgiye sahip olmuştur.

Okumaya çok düşküdü ve güçlü bir hafızaya sahipti. Kaynaklardaki bilgilere göre; yazdığı her şeyi ezberlediğini, üç yüz hadis âliminden hadis yazdığını ve bu üç yüz âlimin hepsinin Sünnî olduğunu, bid'atçı ve rey ehli olmadığını da belirtir. Herevî, yetmiş bin beyitten fazla Arapça şiiri ve on iki bin hadisi ezberlediğini kendisi ifade etmektedir⁴.

Babası ve bazı hocaları Hanbelî olan Ensarî, özellikle Ebu Abdullah et-Takî'yle tanışıp, derslerine katıldıktan sonra bu mezhebin önemli savunucularından birisi olmuştur. Bid'atçı saydığı mezhepleri, özellikle Mutezile'yi ve Eşarîleri "müteşabih âyetleri tevil ettikleri için", Hanefîleri ve Şafîleri ise "rey ehli" olmaları sebebiyle eleştirmiştir. Bu eleştiriler, kendisinin Mücessimeden olmakla itham edilmesine yol açmıştır.

Abdullah-ı Herevî, değişik sebeplerle seyahatler yapmıştır. Önceleri, ilim adamlarıyla görüşmek ya da hac düşüncesiyle yapılan bu seyahatler, özellikle Selçuklu veziri Nizamülmülk döneminde muhaliflerin şikâyetleri üzerine sürgün yani zorunlu seyahatler şeklinde olmuştur.

Bunlardan ilkinin fıkıh ve tefsir dersleri almak ve şeyhlerin sohbetlerinde bulunmak için Nişabur'a yapmıştır. Burada tefsir derslerine katılmıştır. Kaynaklarda Eşârî oldukları gerekçesiyle el-İsferayanî, el-Cüveynî, es-Sabunî gibi kelimacılarla görüşmediği, aynı sebeple, el-Kuşeyrî gibi ünlü bir sûfiyle de görüşmediği belirtilmektedir⁵.

Ensarî, iki defa hacca gitmeye niyet etmiş, fakat yol güvenliği olmaması sebebiyle buna muvaffak olamamıştır. Fakat bu yolculuklar esnasında, Nişabur, Bağdat, Bistam, Tus, Rey gibi şehirlerde bulunmuş, buralardaki ilim adamlarıyla görüşmüştür.

İkinci yolculuğu sırasında Nişabur'da, Ebu Said Ebu'l-Hayr ve Ebu'l-Hasan Harakanî ile görüşmüştür. Daha sonra bulunduğu sûfi meclislerinde, Harakanî'den çok etkilenmiş, ondan öğrendiği tasavvuf anlayışını verdiği vazalarda anlatmış, ilgiyle karşılanmıştır. Hanbelî ve Selefi bir düşünce sisteminin temsilcisi olan Müellif, bu mutasavvıfların tesiriyle, fenaya önem veren cezbeli bir sûfi kimliği de kazanmıştır.

3 Süleyman Ateş, *Cüneyd Bağdadî*, DİA, c.VIII, ss. 119-121.

4 Zehebî, *A'lami'ün-nübela*, (nşr. Şuayb el-Arnaud), Beyrut 1981-1985, c.XVIII, s. 509.

5 Yazıcı; Uludağ, "Herevî Hace Abdullah", DİA, c. XVII, ss. 222-226.

Hayatının bir bölümü de sürgünlerle geçmiştir. Mutezile, Eşârî, Hanefî ve Şafi mezheplerinin savunucularını müteşâbih âyetleri yorumladıkları ve nakil yerine akla daha çok önem verdikleri gerekçesiyle ağır bir dille eleştirmiş, Mutezili ve Eşârî âlimleri de Herevî'yi Mücessime'den olmakla suçlamışlardır.

Gazneliler devleti döneminde, aleyhine yapılan şikâyetleri, Sultan Mesud'un huzurunda yaptığı savunmalarla bertaraf etmiş ve bu dönemde rahat bir hayat sürmüştür. Bu rahatlık Herat'ta Selçuklular devrinin başlamasıyla sona ermiştir. Sohbetlerinin engellenmesi üzerine önce Şekivan'a giden Herevî, yapılan şikâyetler sonucunda bir süre Büşenc'de hapsedilmiştir.

Nizamülmülk'ün vezir olmasından sonra, hakkında yapılan şikâyetler artmış, bu durum Belh'e sürgün edilmesine sebep olmuştur. Bu şikâyetlerin bir kısmı, Vezir'in huzurunda yapılan tartışmalarla, Herevî'nin haklı olduğu şeklinde neticelenmiştir. Halife Kaim Biemrillah'ın Nizamülmülk vasıtasıyla gönderdiği hediyeler, tekrar rahat bir hayat sürmesini sağlamıştır⁶.

Herevî, bütün bu olayları yaşarken, tefsir ve hadis dersleri vermeye devam etmiş, çevresindeki insanlara vaaz etmiş, eserlerini kaleme almaya çalışmıştır. Hayatının son dönemlerinde, kendisine haklı bir şöhret kazandıran *Menâzilü's-sâirîn*, *Zemmü'l-kelâm* gibi eserlerini yazmıştır. Bu son yıllarda, çıkan bazı olaylar sonucu, yine Nişabur'a, Merv'e, Amül'e gitmek zorunda kalmış ve Nizamülmülk'ün emriyle Belh'e gönderilmiştir.

Hayatının son döneminde Belh'de kalan Herevî, tefsir çalışmalarını hızlandırmış fakat tefsirini tamamlayamamıştır. Herat'a beş kilometre uzaklıktaki Gazürgah'da 481/1089 da vefat etmiştir. Bu günkü türbe, 829/1426 yılında yapılmıştır⁷.

Abdullah Herevî, tasavvuftan başka tefsir, hadis gibi temel İslâmî ilimlerle de çok yakından ilgilenmiştir. Kur'ân'ı birkaç defa, verdiği derslerle tefsir etmiş, on yıl boyunca hadis sohbetleri yapmıştır. İtikâdî açıdan Hanbelî mezhebinin güçlü savunucularından olmuş, diğer mezhep mensuplarını, katılmadığı görüşlerinden dolayı kıyasıya eleştirmiş, bu sebeple hayatı takip ve sürgünlerle geçmiştir. İtikat olarak Hanbelî olmasına rağmen, karşılaştığı sûfilerin etkisiyle, coşkun bir tasavvuf anlayışı içinde olmuş, bu coşkuyu güçlü hitabetiyle sohbetlerinde ve kaleme aldığı eserlerinde diğer insanlarla paylaşmıştır.

6 Ebu Ferec Abdurrahman bin Ahmed, *ez-Zeylû ala tabakati'l-Hanâbile*, Beyrut ts, c.I, s. 56.

7 Türbe ile ilgili olarak, *DîA Herevî, Hace Abdullâh* maddesinde, Herevî'nin türbesinin resmi verilmiş, resmin yazısında türbenin İran'da olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bk. Ahmed Ateş, "Abdullah Ensari'nin ölümünün 900. yıldönümü dolayısıyla Kabil ve Herat'ta yapılan anma töreni", *Şarkiyat Mecmuası*, 1964, c. V, ss. 151-154. Türbe, 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan'a yönelik hareket esnasında tahrip olmuştur.

Eşarî olduğu gerekçesiyle Sünnî bir tasavvuf anlayışı ortaya koyan Kuşeyrî ile görüşmekten kaçınmış fakat *Tabakatü's-sûfiyye* adlı meşhur eserinde, dinin zahirine ters düşen şathiyeleriyle bilinen, Hallac gibi sûfilerden bahsetmiştir⁸. İbn Teymiye gibi Selefi düşünce sistemini temsil eden âlimler, onu Hanbelî olması sebebiyle saygıyla karşılamışlar, fakat bazı görüşlerini eleştirmekten de geri durmamışlardır.

Herevî, insanı dünya ve âhret mutluluğuna kavuşturmayı amaçlayan tasavvufun İran edebiyatındaki önderi ve ilk temsilcilerinden biri olmuş, kendinden sonra gelen pek çok mutasavvıf şair ve yazara rehberlik etmiş, ileriye sürdüğü görüşler günümüze kadar geçerliliğini korumuştur⁹. Abdullah-ı Herevî'nin eserleri şöyle sıralanabilir:¹⁰

- 1- *Tabakatü's-sûfiyye*, Tahran, 1362.
- 2- *Sâd meydan*, Kabil, 1962.
- 3- *Menâzilü's-sâirîn*, Kahire, 1962.
- 4- *İlelü'l-makam*, Paris, 1980.
- 5- *Münacaat*, Berlin, 1924.
- 6- *Muhtasar fi âdâb-ı sufîyye*, yy., 1960.
- 7- *Kenzü's-salîkîn*, (*Zâdü'l-arifîn*). Tahsin Yazıcı *Şarkiyat mecmuasında* neşretmiştir. (c.I, ss. 59-70, Ankara 1956.) Ayrıca Tahran'da da basılmıştır. (1974)
- 8- *Makalat fi'l-meviza li Nizamülmülk*, Tahran, 1354.
- 9- *Risale-i mufassala ber fusûl-i çihl ü düder tasavvuf*, Molla Murat Ktp. no: 1760.
- 10- *Rubaiyyat*, Tahran, 1361.
- 11- *Resâil-i Hâce Abdullah Ensarî*, (*Kenzü's-sâlikîn*, *Varidât*, *Kalendername*, *Heft hisâr*, *Mekûlât*, *Mahabbetname*, *İlahîname* adlı risaleleri) Tahran, 1940.¹¹
- 12- *Zemmü'l-keîâm*, Beyrut, 1994.
- 13- *Kitabu'l-erbaa fi delâilî't-tevhîd*, yy., 1984.

8 Yazıcı; Uludağ, *Herevî, Hâce Abdullah*, DİA, c.XVII, ss. 222-226.

9 Öztürk, Mürsel, "*Hâce Abdullah Ensarî'nin Tasavvufî Görüşleri*", AÜDTCF, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi, 1992, sayı.1, c.V, s. 21-32.

10 Yazıcı; Uludağ, *Herevî, Hâce Abdullah* DİA, XVII, s. 222-226; Muhammed Said Abdülmecid Said el Afganî, *Şeyhülislâm Abdullah el-Ensarî el-Herevî mebdâihû ve ârâuhû'l-kelamiyyete ve'r-ruhiyyete*, Kahire, ts., s. 99 vd.

11 Risaleler hakkında yapılan bir çalışma için bk. Çağan, Cevdet, "*Hâce Abdullah Ensarî'nin Risaleleri*" (basılmamış yüksek lisans tezi) A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Doğu Dilleri Edebiyatı Böl. Ankara 1989.

b. *Menâzilü's-sâirîn*'in yazılış sebebi

Herevî, eserinin başında *Menâzil*'i niçin kaleme aldığını izah etmektedir¹². daha önce yazılmış eserlerde makamlardan bahseden müelliflerin bazı noktaları göz ardı ettiğini, tam ve sıhhatli bir tasnifin yapılmadığını şöyle belirtmektedir:

“Makamlar konusunda insanlar büyük bir karmaşa içindedirler, belli bir tertip konusunda hemfikir olamamışlardır. İlk sûfilerin yaptıkları açıklamalar da, sonrakilerin yaptıkları da bu konuda fikir sahibi olmak isteyenlerin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Onlardan bazıları, asla işaret etmiş ayrıntıları ihmal etmişlerdir. Bazıları da hikayeler anlatmış gerekli açıklamalar yapmamış nükteleri yerli yerinde kullanmamışlardır. Yine bazıları özel makamlar ile insanların genel olarak ihtiyaç duydukları durumları birbirinden ayırmamışlardır. Bazıları anlamları açık olmayan şâhiyeler üzerinde durmuşlar ve hemen hepsi de makamların dereceleri üzerinde durmamışlardır.”

c. *Menâzilü's-sâirîn*'in yazma ve basma nüshaları, tercüme ve şerhleri

Eserin Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan tespit edilebilenler şöyle sıralanabilir:

- 1- Edirne Selimiye Ktp., no: 1082, ty.
- 2- Edirne Selimiye Ktp., no: 1138, ty.
- 3- Manisa İl Halk Ktp., no: 1152/1, H. 1417, 155 vr.
- 4- Mevlana Müzesi Ktp., no: 1635, ty, 47 vr.
- 5- Beyazıt Devlet Ktp., no: 3777, ty, 36 vr.
- 6- Beyazıt Devlet Ktp., no: 1841, ty, 20 vr.
- 7- Haciselimağa Ktp., no: 489, ty,
- 8- İ. Ü. Merkez Ktp., no: 3689, H. 1170, 46 vr.
- 9- Köprülü Ktp., no: 459, H. 1010, 18 vr.
- 10- Köprülü Ktp., no: 744, H. 724, 16 vr.
- 11- Nuruosmaniye Ktp., no: 2606, ty, 31 vr.
- 12- Süleymaniye Ktp., no: 1104, H. 1057, 31 vr.
- 13- Süleymaniye Ktp., no: 1149, H. 1052, 21 vr.
- 14- Süleymaniye Ktp., no: 1420, ty, 27 vr.
- 15- Süleymaniye Ktp., no: 1741, H. 743, 114 vr.
- 16- Süleymaniye Ktp., no: 2061/27, ty, 5 vr.
- 17- Süleymaniye Ktp., no: 2868, H. 1229, 25 vr.
- 18- Süleymaniye Ktp., no: 3745, ty, 23 vr.
- 19- Süleymaniye Ktp., no: 616, H. 1010, 9 vr.
- 20- Süleymaniye Ktp., no: 728, ty, 12 vr.

12 Abdullah Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, (tahk.: S. De. Laugier De Beaurecueil O.P.), Kahire 1962, s. 3-4; Muhammed Said Abdülmecid Said el-Afganî, *Şeyhullislâm Abdullah el-Ensârî mebdâiühüm ve ârâhû'l-kelamiyye ve'r-ruhiyye*, Kahire ty. ss. 249-250.

- 21- Süleymaniye Ktp., no: 817, ty, 29 vr.
- 22- Süleymaniye Ktp., no: 76, ty, 5 vr.
- 23- Topkapı Müzesi Ktp., no: 1512, ty, 33 vr.
- 24- Ragıp Paşa Ktp., no: 1458, H. 868, 13 vr.

Eserin tahkikli baskısı S. De Laugier De Beaurecueil O. P. tarafından *Les Etapes Des Itinerants Vers Dieu* adıyla Fransızca tercümesiyle birlikte 1962 de Kahire’de yapılmıştır. Ayrıca, 1908-1909 da ve 1977 de Kahire’de, 1982 de de Tahrân’da basılmıştır.

Abdullah Herevî ve eserleri üzerinde en kapsamlı çalışmayı S. De Laugier De Beaurecueil O. P. yapmıştır. Eserlerini “Ensariyyât” dizisi halinde Mısır’da yayınlamıştır. Ayrıca Afganistan’da Ensar’i ile ilgili pek çok makale yayınlamıştır.¹³

Menâzilü’s-sâirîn’e pek çok şerh yazılmıştır. Yedi matbu şerh dışında, Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma şerhlerin sayısı, ikisi şârihi belli olmayan ‘anonim şerh’ olmak üzere dokuzdur. Şerhlerin bir kısmı *Keşfu’z-zünun*’da¹⁴, bazıları GAL’da¹⁵ zikredilmektedir. Bazıları bulunamayan bu şerhlerle ilgili bu iki eserdeki bilgiler değiştirmeden dipnotta sunulmuştur. Her iki kaynaktaki bilgilerin bir kısmı birbirini desteklerken, çelişiklere de rastlanmaktadır, Kaşanî’nin vefat tarihindeki farklılık en dikkat çekici olanıdır.

- 13 Makalelerden bazıları şöyle sıralanabilir: “Ensarî’nin Menâzilü’s-sairîn adlı kitabının yapısı” Afganistan 1976, sayı: 29, ss. 98-99; “Abdullah Ensarî’de dini hayat ve fakirlik” Mardis de Daru’s-selam 1954, ss. 65-81; “Zeyn el-mille ve’d-din ve Abdullah Ensarî’nin Menâzilü’s-sairîn’inini yayınlanmamış bir tefsiri” Cong. Or. 1951, ss. 177-183, “Herath Hâce Abdulah Ensarî” Adab, sayı. 24, ss. 1-4, 1976; “Kronolojik sırayla Hâce Abdullah Ensarî’yi alakadar bibliyografya” Afganistan 1976 sayı: 29, ss. 100-102; “Hâce Abdullah Herevî’nin doğumunun bininci yılı” MIDEO. 1977, sayı: 13, ss. 305-314; “Abdullah Ensarî’ye göre dini hayatta geleceğin yeri (V/XI. Asır)” MIDEO. 1955, sayı: 2, ss. 5-70; “V/XI. Asır Hanbeli mistiği Hâce Abdullah Ensarî’nin Menâzil kitabının hayali lisanı” BEO. 1978, sayı : 30, ss. 33-44; “İslâmî ümit problematiği, Ensarî’nin bir metninden” Rev. Thomiste 1959, sayı: 59, ss. 339-366; “Abdullah Ensarî: Bir şahsiyet” Afganistan 1976, sayı: 29, ss. 88-90.
- 14 *Keşfu’z-zünun*’da (c.II, ss. 1828-1829) şerhler ve şârihlerle ilgili bilgiler şunlardır: Kemaleddin Abdürrezzak Kaşanî (ö. 799) *Şerhu menâzili’s-sâirîn*; Şemseddin Muhammed et-Tûsî et-Tebâdekânî (ö. 891) *Temsilî’l-mukarrabin fi şerhi Menâzili’s-sâirîn*; Mahmud b. Muhammed ed-Derkezânî (ö. 743) *Tünezzilü’s-sâfirîn (?)*; Ahmed b. İbrahim el-Vâsifî (ö. 711); Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekir (İbn Kayyim el-Cevziyye) (ö. 751) *Medâricü’s-sâlikîn*; Ebu Tahir Muhammed b. Ahmed el-Kaysî (ö. 747); Muslihuddin ibn Nureddin (ö. 981) *Terceme-i Menâzilü’s-sâirîn*; Aîşe binti Yusuf ed-Dımuşkıyyetü (Nureddinzade’nin tercemesinin muhtasarı) *İşaratü’l-hafıyye fi menâzili’l-âliyye*; Abdülganî et-Tilemsânî; Süleyman b. Ali b. Abdullah et-Tilemsânî (ö. 690).
- 15 GAL’daki şerhler şârihler listesi de şöyledir: Afifüddin Süleyman et-Tilemsânî (ö. 690); Abdürrezzak el-Kâşânî (ö. 735); Cemaleddin b. Davud el-Farisî; Şemseddin et-Tusterî; Şemseddin Muhammed b. Tahir et-Taibâdkânî; Zeyneddin; Mahmud b. Muhammed el Fırkavî; Abdurrauf el-Münavî; Abdülmutî el-Lahmî el-İskenderî; İbn Kayyim el-Cevziyye; Anonim şerh; Şârihi belli olmayan *Tesnümü’l-mukarrabin* adlı Farsça şerh.

- 1- İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö.751/1350) *Medâricü's-sâlikîn* adlı eseri Mısır (1331, 1983) ve Beyrut'ta (1972) basılmıştır. Ayrıca Ali Ataç ve beş arkadaşı tarafından Kur'ânî tasavvufun esasları alt başlığıyla üç cilt halinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (İstanbul 1994). *Medâricü's-sâlikîn*'le ilgili son dönemlerde bir çalışma da Abdülmümin Salih el-İzzî tarafından *Tehzîbü medâricü's-sâlikîn* adıyla yapılmıştır. İki cilt olan eser Beyrut'ta (1987) ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde (1990) basılmıştır.¹⁶
- 2- En yaygın *Menâzil* şerhi, Abdürrezzak Kaşânî'nin (ö. 730/1330) *Şerhu menâzili's-sâirîn* adlı eseridir. Kâşânî eseri, Muhammed b. Fazlullah Ebu'l-Hayr'ın isteği üzerine kaleme aldığı belirtilmektedir¹⁷. Beyrut'ta basılmıştır. (1995). Ali Şirvanî tarafından Farsça'ya da tercüme edilen eseri Nasır Hüsrev neşretmiştir. (Kum, 1373)
- 3- Mahmud Firkavî'nin *Şerhu menâzili's-sâirîn*'i Mısır'da basılmıştır. (1953) Yazma bir nüshası Süleymaniye Ktp., no: 1029'da bulunmaktadır.
- 4- Vahdet-i vücûd düşüncesinin önemli bir temsilcisi olan ve İbn Kayyım'ın *Medâric*'de ismini belirterek sert tenkitlerine muhatap olan Afîfüddin Süleyman el-Tilemsanî'nin, (ö. 690/1291) Şeyh Zahid Nasruddin Ebi Bekir ibn Fuleyh'in isteği üzerine¹⁸ yazdığı *Şerh*, Kum'da (1989) ve Tunus'ta basılmıştır. (1989)¹⁹
- 5- Ahmed Ebu'l-Feyz Hüseyin Mahmud el-Menufî'nin *et-Temkîn fi şerhi menâzili's-sâirîn*'i Kahire'de basılmıştır. (1969)
- 6- Muhammed b. İbrahim Şemseddin el-Makdisî'nin de *Şerhu menâzili's-sâirîn*'i Beyazıt Ktp. Veliyyüddin Efendi Ktp., no: 1734 de bulunmaktadır. Makdisî, *Menâzil*'in, Kâşânî, İbn Cevzî, Tusterî, Vasitî, Barizî şerhlerini gördüğünü, eserini tamamlamaya yakın bir zamanda Tilemsanî şerhine ulaştığını bu şerhin diğerlerinden daha iyi olduğunu, diğer şerhlerin Tilemsanî şerhinden bahsettiğini söyler.²⁰

16 *Medâricü's-sâlikîn*'in yazmalarının bulunduğu kütüphane kayıtlarından bazıları şöyledir: Süleymaniye Ktp., Karaçelebizade Ktp., no: 214; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Ktp., no: 1730, 1732; Beyazıt Ktp. Beyazıt Ktp. no: 3778.

17 Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-sâirîn*, Beyrut 1995, s. 13.

18 Katip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, İstanbul, 1943, c.II, s. 1826.

19 Beyazıt Ktp., Beyazıt Ktp., no: 3780; Köprülü Ktp. Fazıl Ahmed Paşa Ktp., no: 744; Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp., no: 1144; Süleymaniye Ktp., Nazif Paşa Ktp., no: 424, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Ktp., no:1275.

20 Muhammed bin İbrahim Şemseddin el-Makdisî, *Şerhu menâzili's-sâirîn*, Beyazıt Küt., Veliyyüddin Efendi Kit., Nu: 1734, v. 1b-2a. Makdisî'nin bahsettiği şerhlerden Vasitî şerhine *Hediyyetü'l-arifîn*'de işaret edilmektedir. (Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifîn esmai'l-müellifin ve asaru'l-musarnifin*, I, İstanbul, 1951, s.104) Vasitî ve Barizî şerhi nüshaları Türkiye kütüphanelerinde bulunmamaktadır. Bahsedilen diğer şerhler hakkında ileride bilgi verilmektedir.

- 7- Yahya b. Ali el-İsfahanî'nin *Miratü'l-mürîdîn fi şerhi menâzili's-sâirîn* adlı eseri Süleymaniye Küt. Ayasofya Kit. Nu: 1934 de bulunmaktadır.
- 8- Bedreddin Muhammed el-Yemenî et-Tüsterî'nin *Şerhi*, Süleymaniye Küt. Fatih Kit. Nu: 2707 ve Samsun Gazi Küt. Nu: 1132 de bulunmaktadır. Eserin Fatih Kit. nüshası, okumaya elverişli olmayan çok kötü bir hatla yazılmıştır. Samsun nüshasına da ulaşamadık.
- 9- Abdurrauf Münavî, *Şerhu menâzili's-sâirîn* Süleymaniye Küt. Şehid Ali Paşa Kit. Nu. 1276 da kayıtlıdır.²¹
- 10- Gal'da şârih adı olarak sadece "Zeyneddin" ismi kullanılan *Şerhu menâzili's-sâirîn*'i Süleymaniye Küt. Carullah Kit. Nu: 1054 de kayıtlıdır.²²
- 11- Yazarı belli olmayan iki yazma şerh de aşağıdaki kütüphanelerde bulunmaktadır. Ulaşamadığımız bu şerhlerin, yazarı belli olmayan fakat incelememiz sonucu Kaşanî şerhi olduğunu anladığımız diğer bazı şerhler gibi yine Kaşanî'ye ait olması muhtemeldir. Bu şârihi belli olmayan iki yazma *Menâzil* şerhinini kütüphane kayıtlarını da şöyle sıralamak mümkündür. Edirne Selimiye Ktp., no: 1117; Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., no: 665.
- 12- Muhsin Bînâ'nın Farsça olan *Makamât-ı manevi terceme ve tefsîr-i menâzili's-sâirîn*'i Farsça'dır, beş cilt olarak tek cilt içinde Tahran'da basılmıştır. (1984)
- 13- Nureddinzade Muslihiddin Mustafa el-Filibevî'nin (ö. 981/1573) *Terceme-i menâzili's-sâirîn*'i Türkçedir. Bu eserin iki nüshası vardır ve ikisi de eksiktir.²³
- 14- Mehmed Fakrî b. Hamid el-Kırmî el-Karasuyî'nin *Âb-ı hayat terceme-i menâzili's-sâirîn* adlı eseri XVIII. yüzyılda kaleme alınmıştır. 131 varaktır, bildiğimiz kadarıyla tek nüshası Atatürk Ktp. Osman Ergin Ktp., no: 511 de bulunmaktadır.²⁴

- 21 Abdurrauf Münavî, *Şerhu menâzili's-sâirîn*, Süleymaniye Küt., Şehid Ali Paşa Kit., Nu. 1276, v. 26a-26b.
- 22 Zeyneddin, *Şerhi menâzili's-sâirîn*, Süleymaniye Küt. Carullah Kit., Nu: 1054, v. 25a-27b
- 23 Süleymaniye Ktp. Hacı Reşit Bey Ktp no: 111 de kayıtlı nüsha, 134 varak ve 15 satırdır. Evdiye kısmının Sekinet babına kadardır. (6. kısım 8. bab); Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Ktp., no: 3043 de bulunan nüsha 79 varak ve 17 satırdır. Usul kısmının Gına babında sona ermektedir. (5. kısım 9. bab); bu iki nüshadan başka, Süleymaniye Ktp. Şazeli Ktp., no: 159 da kayıtlı eserin tertibi farklıdır. İsmi *Kitabu menâzili's-sâlikîn* yazılmış ve kurşun kalemle *Kitabu menâzili's-sâirîn* olarak düzeltilmiştir. On kısım *Menâzil*'e göre sıralandıktan sonra her kısımdan bir bab açıklanmaktadır. Eser 13 varaktır. Bu eserin *Keşfu'z-zünun*'da bahsedilen Aişe binti Yusuf ed-Dımuşkıyye'nin *İşaratü'l-hafıyye fi menâzili'l-âliyye* isimli eseri olması muhtemeldir.
- 24 Damar, Abdullah, *Menâzili's-sâirîn şerhleri ve Âb-ı hayat* Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2003.

d. Menâzilü's-sâirîn'in kaynakları ve muhtevası

Tasavvuf klasikleri olarak adlandırılan, hicri IV-V. yüzyıllarda kaleme alınan eserlerde tasavvuf terimleri de açıklanmıştır. Bu eserlerin ortak özellikleri, terimleri olabildiğince dini esaslar ışığı altında incelemeleri, bunun dışındaki anlamlarına yer vermemeleridir.

Bağdat'ta yaşamış olan Haris Muhasabî'nin kaleme aldığı *er-Riaye li huku-ki'llah'*²⁵ terimler açısından önemi, tasavvufla ahlâkı meczeden bir eser olması; tasavvuf terimlerini, ahlâk felsefesi boyutuyla ele alıp incelemesinden ve bu terimleri, eksik olduklarında varılacak kötü sonuçlarıyla açıklamasından kaynaklanmaktadır. İnsanın kurtulması gereken kötü huyları açıklayan Muhasibî, bu kötü huyları anlatırken, yeri geldikçe ilgili terimlerden de bahsetmiştir. Riya bahsine eserinin hemen hemen dörtte biri ayıran Muhasibî; gurur, hased, ucb, kibir ve gafletin zararlarını ve kurtulma yollarını, psikolojik tahliller yaparak anlatmıştır. Müellif, bazı tasavvuf terimlerine de temas etmiştir.

İstihlalden da bahseden, bu döneme ait eserlerden bir diğeri²⁶, Ebu Nasr Serrac'ın *el-Lüm'a* adlı eseridir²⁷. *el-Lüm'a*'da yedi makam üçlü tasnifle açıklanmakta,²⁸ haller olarak da on terim yer almaktadır²⁹. Hal ve makam olarak nitelenen bu kavramlar dışında *el-Lum'a*'da başka istihlallara da yer verilmiştir³⁰.

Kelabazî'nin *et-Taarruf* adlı eserinde³¹, on yedi istihlal makam olarak isim-

25 el-Muhasibî, *er-Riaye*, (*Nefs muhasebesinin temelleri*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İstanbul 1998, s. 52.

26 Takva, vera, muhasebe, tevbe, marifet, haya, zühd, uzlet, gayret, rıza, tevekkül, azim, havf, reca, ihlas, şevk, hüzn, huşu, nefis, sıdk, mahabbet, basiret.

27 Serrac, *el-Lüm'a*, Kahire 1960.

28 Tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza

29 Murakabe, kurb, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itminan, müşahede, yakın

30 Hal, makam, mekan, vakit, bâdi, bâdih, varid, hâtır, vaki', kâdih, arız, kabz ve bast, gaybet ve huzur, sahv ve sekr, safvü'l-vecd, hücum, galebât, fena ve beka, mübtedi, mürid ve murad, vecd-tevacüd-tesakü, mehuz ve müsteleb, dehşet-hayret-tahayyür, tavali, tavarık, keşf ve müşahede, levai ve levami, Hakk-hukuk-tahkik-tahakkuk-hakikat-hakaik, huhus ve hususu'l-husus, işaret ve ima, remz, safâ ve safau's-safa, zevaid, fevaid, şahid ve meşhud, mevcud, mefkud, madum, cem ve tefrika, şath, savl, zihab ve zihabü'z-zihab, nefis, hiss, tevhidü'l-amme-tevhidü'l-hass, tecrid ve tefrid, hemm-i müferred, sırr-ı mücerred, ism, resm, vesp, muhadese, münacat, müsamer, ru'yetü'l-kulub, ravh ve teravvuh, nat ve sıfat, zat, hicab, dava, ihtiyar, bela, lisan, sırr, akd, lahz, mahv, mahk, eser, kevn, bevn, vasl ve fasl, asl ve fer, tams, rems-dems, sebeb, nisbet, sahih-i kalb, rabb-ı hal, sahib-i makam, bila-nefs, sahib-i işa-ret, ene bila-ene, nahnü bila-nahnü, ente ente-ene, ente ente-ente, hüve bila-hüve, katu'l-alayık, bâdi bila-bâdi, tecelli, tehalli, tahalli, illet, ez-el-ebed, emed-müsermed, bahr bila-şâti, müseyyer, telvin, beslü'l-mühec, telef, lece, inziac, cesbu'l-ervah, vatar, vatan, şürud, kusud, ıstına, ıstıfa, mesh, latife, imtilhan, hades, külliye, telbis, şirb, zevk, ayn, ıstılam, hürri-yet, reyn, gayn vesait.

31 Kelabazî, *et-Taarruf*, Kahire 1960.

lendirilmiş ve açıklanmıştır³². *et-Taarruf*'da bazı istihlaldan da bahsedilmiştir³³.

Ebû Talib Mekki, eseri olan *Kûtu'l-kulûb*'da³⁴ bazı terimleri izah etmiştir³⁵.

Kuşeyrî, *er-Risale*'sinde³⁶, tasavvufî istihlaldar bölümünde elli kadar istihlaldar³⁷, sûfilerin makam ve halleri bölümünde ise yaklaşık altmış kadar makam ve hali açıklamıştır³⁸.

Hucvirî, *Keşfü'l-mahcub* adlı eserinde³⁹ makamlar hakkında önceki eserlerden farklı bazı bilgiler de verir. Her peygamberin müstekar bir makamı bulunduğunu belirtir. Hz. Adem'in tevbe, Hz. Nuh'un zühhd, Hz. İbrahim'in teslimiyet, Hz. Musa'nun inâbet, Hz. Davud'un hüzdün, Hz. İsa'nın Recâ, Hz. Yahya'nın havf ve Hz. Muhammed'in zikir makamında olduklarını söyler.

Hucvirî, eserinin son bölümüne "*Tasavvufî hakikatler ve muameleler*" adını vermiş ve bu bölümde bazı terimleri ibadetlerle irtibatlandırarak açıklamıştır⁴⁰. Diğer istihlaldar alt başlığıyla şu üç farklı istihlal guruplarının kısa açıklamaları verilir: Bu istihlaldardan başka, bir nevi tabirler daha vardır ki bu ifadeler istiareyi kabul eder⁴¹. Mâna ve hududu tespit edilmiş, sûfilerin Allah'ın tevhidini

32 Tevbe, zühhd, sabır, fakr, tevazu, havf, takva, ihlas, şükür, tevekkül, rıza, yakın, zikir, üns, kurb, ittisal, mahabbet.

33 Tecrid-tefrid, vecd, galebe, sekr-sahv, şuhud-gaybet, cem-fark, tecelli-istitar, fena-beka, marifet, tevhid, arif, mürid-murad, mücahede-muamele, vera, latife, firaset, havatır, rüya, gayretullah, tahammül, ölüm, semâ.

34 Ebû Talib Mekki, *Kûtu'l-kulûb*, Kahire, 1961.

35 Muhasebe, zikir, yakın, tevbe, sabır, reca, zühhd, tevekkül, rıza, mahabbet, sohbet, uzlet, tefekkür, vera, fakr, kanaat, şevk, havf, işfak, hüzn, huşu, ahbat, rağbet, sıdk, ihlas, istikamet, şükür, tevazu, hulk, ihsan, teslim, mücahede, muamele, takva, samt, ilm, marifet, velâyet, murakabe, haya.

36 el-Kuşeyrî, *er-Risale*, Kahire, 1966.

37 Vakt, makam, hal, kabz-bast, heybet-üns, tevaciüd-vecd-vücüd, cem-fark, cemu'l-cem, fena-beka, gaybet-huzur, sahv-sekr, zevk-şirb, mahv-isbat, setr-tecelli, muhadara-müşahede, levaih-tevali-levami, bevadih-hücum, temkin-telvin, kurb-bu'd, şeriat-hakikat, havatır, ilme'l-yakin-ayne'l-yakin-hakka'l-yakin, varid, şahid, nefis, ruh, sır.

38 Tevbe, mücahede, halvet-uzlet, takva, vera, zühhd, samt, havf, reca, hüzdün, cu', huşu-tevazu, muhalefet, hased, gıybet, kanaat, tevekkül, şükür, yakın, sabır, murakabe, rıza, ubudiyet, irade, istikamet, ihlas, sıdk, haya, hürriyet, zikir, fütüvvet, melamet, firaset, ahlak, cud-seha, gayret, velâyet, dua, fakr, tasavvuf, edeb, sefer, sohbet, tevhid, ölüm, marifetullah, mahabbet, şevk, şeyhlere hürmet, sema, keramet, rüya.

39 Hucvirî, *age.*, Beyrut 1980.

40 Ma'rifetullah, iman, mahabbet, cud-sehavet, açlık, müşahede, sohbet, hal-vakt, makam-temkin, muhadara-müşahede, kabz-bast, üns-heybet, kahr-lutf, nefy-isbat, müsamere-muhadese, ilme'l-yakin-ayne'l-yakin-hakka'l-yakin, ilim-marifet, sema, vecd-vücüd-tevacüd, raks.

41 Hak, hakikat, hatarat, vatanat, tams, rems, alayık, vesait, zevaid, fevaid, melce, külliyyet, levaih, levami, tevali, tevarık, letaif, sırr, necva, işaret, ima, varid, intibah, iştibah, karar, inziac.

konusunda kullandıkları istilahlara⁴². Diğer bir çeşit istilahlara da açıklamaya ihtiyaç gösterirler. Süfîlerin bu tabirlerden kast ettikleri mana, sözün zahirindeki mana değildir⁴³.

Muhasibî'nin eserinde yer verdiği terimlerden, takva ve uzlet dışında yirmi tanesi⁴⁴, *el-Lüm'a'* da makam olarak belirlenen yedi kavramın tamamı, haller olarak belirtilen on terimden kurb dışındaki dokuz tanesi ve istilah olarak on ikinci bölümde açıklanan yüz elli terimden de yirmi tanesi olmak üzere, toplam otuz altı terim⁴⁵, *et-Taarruf* taki on yedi makamdaki takva ve kurb dışındaki on beş makam ve istilah olarak sıralanan terimlerden de on beş tane olmak üzere, otuz istilah⁴⁶, *Kûtu'l-kulûb'*deki terimlerden otuz iki tanesi⁴⁷, *er-Risale'*deki terimlerden ise, kırk altı adedi⁴⁸, Hucvirî'nin *Keşfü'l-mahcub'*undan da on yedi terim⁴⁹ *Menâzilü's-sairîn'*ndeki yüzü tasnifin oluşturulmasında kullanılmıştır.

Herevî'nin, *Menâzilü's-sâirîn'*de makam olarak nitelendirdiği yüz terim şöyle sıralanabilir:

- 1- *Bidayat*, yakaza, tevbe, muhasebe, inabe, tefekkür, tezekkür, itisam, firar, riyâet, sema,
- 2- *Ebvab*, hüzn, havf, işfak, huşu, ihbat, zühd, vera, tebettül, reca, rağbet,
- 3- *Muamelat*, riâyet, murakabe, hurmet, ihlas, tehzib, istikamet, tevekkül, tefviz, sika, teslim,
- 4- *Ahlâk*, sabr, rıza, şükr, haya, sıdk, isar, hulk, tevazu, fütüvvet, inbisat,
- 5- *Usul*, kasd, azm, irade, edeb, yakin, üns, zikr, fakr, gına, makam-ı

42 Alem, muhdes, kadim, ezel, zat, sıfat, isim, tesmiye, nefy, isbat, şeyan, ziddan, gayran, cevher, araz, cisim, sual, cevab, hasen, kabih, sefeh, zulm, adl, melik, padişah.

43 Hâtır, vâki, ihtiyar, imtihan, bela, tehalli, tecelli, tahalli, şurud, kusud, istina, ıstifa, istilam, reyn, tevbe, telbis, şükr, zevk.

44 Azm, basiret, gayret, havf, haya, huşu, ihlas, mahabbet, marifet, muhasebe, nefis, rağbet, rıza, sıdk, şevk, tevbe, tevekkül, vera, zühd.

45 Tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza, murakabe, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itminan, müşahede, yakîn, vakit, kabz, bast, gayret, sahv, sekr, vecd, fena, beka, murad, deşet, safa, cem, nefis, tecrid, tefrid, sırr, lahz, telbis ve zevk.

46 Tevbe, zühd, sabır, fakr, tevazu, havf, ihlas, şükür, tevekkül, rıza, yakin, zikir, üns, ittisal, mahabbet, tecrid, tefrid, vecd, sekr, sahv, gaybet, cem, fena, beka, ma'rifet, tevhid, murad, vera, firaset, sema.

47 Muhasebe, zikr, yakin, tevbe, sabr, reca, zühd, tevekkül, rıza, mahabbet, tefekkür, vera, fakr, şevk, havf, işfak, hüzn, huşu, rağbet, sıdk, ihlas, istikamet, şükür, tevazu, ihsan, teslim, ilm, marifet, murakabe, haya, hulk, fena.

48 Tevbe, vera, zühd, havf, reca, hüzn, huşu, tevazu, tevekkül, şükür, yakin, sabır, murakabe, rıza, irade, istikamet, ihlas, sıdk, haya, zikr, fütüvvet, firaset, gayret, fakr, edeb, tevhid, marifet, mahabbet, şevk, hurmet, sema, vakt, kabz, bast, üns, vecd, cem, fena, beka, sahv, sekr, zevk, müşahede, temkin, nefis, sırr.

49 Ma'rifet, mahabbet, müşahede, vakt, temkin, isar, ilm, mûkaşefe, kabz, bast, üns, sema, vecd, vücûd, sırr, tevbe, zevk.

- murad,
- 6- *Evdîye*, ihsan, ilm, hikmet, basiret, firaset, tazim, ilham, sekinet, tumaninet, himmet,
 - 7- *Ahval*, mahabbet, hayret, şevk, kalak, atş, vecd, dehş, heyeman, berk, zevk,
 - 8- *Velayat*, lahz, vakt, safa, sürur, sırr, nefis, kurbet, gark, gaybet, temkin,
 - 9- *Hakayık*, mükâşefe, müşahede, muayene, hayat, kabz, bast, sekr, sahv, ittisal, infisal,
 - 10- *Nihayat*, ma'rifet, fena, beka, tahkik, telbis, vücûd, tecrid, tefrid, cem, tevhid

Abdullah Ensarî, *Menâzil*'e daha önce kaleme alınan eserlerdeki altmış üç terimi almıştır. Geri kalan otuz yedi terim ise klasik tasavvuf eserlerinde daha önce tasavvuf ıstılahı olarak nitelendirilmeyen kelimelerden seçmiştir. On beş tanesi Kur'ân'da da kelime olarak bulunan bu terimler şöyle sıralanabilir:

Atş, berk, dehş, firar, gark, gına, gurbet, hayat, heyeman, hikmet, himmet, ihbat, ilham, inâbe, inbisat, infisal, isar, itisam, ittisal, kasd, kalak, lahz, makam-ı murad, muayene, riâyet, riyazet, safa, sekinet, sika, sürur, tazim, tahkik, tebettül, tefviz, tehzib, tezekkür, yakaza⁵⁰.

Her makamın izahına, şâyet terim Kur'ân'da geçen bir terimse; geçtiği âyet, dışardan bir terimse anlam bakımından en yakın olan âyetlerden biriyle başlanır. Hemen hemen hadislerle hiç yer verilmemiştir. Son derece kısa ve öz cümleler kullanılmıştır. Secîli, kelime sanatlarının yapıldığı bir dil kullanılmış bu üslup esere pek çok şerh yazılmasında da etkili olmuştur.

e. *Menâzilü's-sâirîn*'in yazılış yöntemi

Menâzilü's-sâirîn tasavvufa meyledip, seyr u sülûke başlamış bir dervişin, kat edeceği merhalelerden bahseden, küçük hacimli bir eserdir. Herevî, bu merhaleleri onar makam içeren on ana başlık altında toplamıştır. Böylece yüz makam elde edilmiştir. Bu yüz makamın bir bölümü daha önce kaleme alınmış "tasavvuf klasikleri"nde hal yada makam adı altında izah edilen terimlerden meydana getirilmiştir. Bir kısmını da Herevî ilk olarak bu eserinde makam olarak tespit edip açıklamıştır. Bu açıklamalar son derece veciz ve kısadır. Makamlar izah edilirken, üçlü bir tasnifle, avam, havas ve hassu'l-havas için açıklamalar yapılmıştır.

50 Abdullah Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, (tahkik, S. De. Laugier De Beaurecueil O.P.), Kahire 1962.

f. *Menâzilü's-sâirîn*'in tasavvuf eserleri içindeki yeri

Esere diğer tasavvuf klasikleri arasında farklı bir konum kazandıran birkaç özelliği mevcuttur. Bunlardan birisi, sadece tasavvufi makamları kendisine konu almasıdır. On ana başlık altında toplanan yüz makam üçlü tasnifle kısa ve öz, secili bir ifadeyle anlatılmıştır. Her makam bir âyetin ışığında açıklanmış, eserde girişteki bir kaç hadis-i şerif dışında hadislere yer verilmemiştir.

Abdullah-ı Herevî'nin saygı gören şahsiyeti onun sadece *Menâzil* değil diğer bütün eserlerinin genel kabul görmesini sağlamıştır. Muhtevası itibariyle, sonraki dönemde ortaya çıkacak ve tasavvufi düşünceyi derinden etkileyecek olan vahdet-i vücûd düşüncesinin ilk kıvılcımları *Menâzil*'de görülmektedir. Eserin pek çok kişi tarafından şerh edilmesinin, dikkat çekmesinin sebeplerinden biri de budur.

Bununla birlikte, İbn Teymiyye ekolünün tasavvufa bakış açısını doğru kavrayabilmek için de *Menâzil*'in İbn Kayyim şerhi başta olmak üzere o çizgi-deki diğer şerhleri çok önemli ip uçları barındırmaktadır.

Bu açıdan bakılınca eser tasavvuf düşüncesini etkileyen erken dönem klasikleri arasında önemli bir yer tutar.

g. *Menâzilü's-sairîn*'in tesirleri

Menâzil'in tesirleri değerlendirirken belki sadece şerhlerinden bahsetmek bile yeterli olabilecektir. Makamları *Menâzil*'i örnek alarak tasnif eden, yada bu tasnifi geliştirmeye çalışan Ruzbihan Baklî'nin *Meşrebu'l-ervâh*'ı, Ankaravî'nin *Minhacu'l-fukara*'sı, Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin *Camii'l-usûl*'ünden çok İslâm topraklarında Kaşanî'nin şerhiyle İbn Kayyim'in şerhi daha çok yankı uyandırmıştır.

Herevî'nin özellikle "fena" makamını izah ederken kullandığı ifadelerin şerhinde ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Sadece bu iki şerh değil, genel anlamda yukarıdaki iki görüşü temsil eden şerhlerin tamamında bu konu etrafında tartışmalar yapılmıştır. Zaman zaman ciddi ifadelerle suçlamaların da yer aldığı görünen bu tartışmalar *Menâzil*'in tasavvuf dünyasında meydana getirdiği derin tesirin eseridir.

Herevî'ye, tartışma yaratan ifadelerine rağmen saygıda kusur göstermeyen şârihler, bu ifadeleri vahdet-i vücûd düşüncesinin temelleri olarak görüp yorumlayan diğer bazı şârihleri ağır bir dille eleştirmektedirler.

Makamları konu alarak, Herevî'nin tasnifini takip eden eserleri şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Ruzbihan Baklî, *Meşrebu'l-ervâh*
- 2- Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Envâru'l-âşikîn*
- 3- Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Camii'l-usûl*

- 4- Abdullah Develiođlu, *Gülzâr-ı sofîyye*
 5- Abdulkadir es-Sûfi, *Yüz basamak*
 6- Fethullah Gülen, Kalbin zümrüt tepeleri

Ayrıca, Abduurahim-i Karahisarî, yüzlü tasnifi manzum biçimde anlatmıştır.⁵¹

Bibliyografya

- Abdullah Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, (tahkik, S. De. Laugier De Beaucueil O.P.), Kahire, 1962
- Abdurrahman Camî, *Nefahatü'l-üns*, (*Evlîya menkıbeleri*, ter. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul, 1995
- Ateş, Ahmed, "Abdullah Ensarî'nin ölümünün 900. yıldönümü dolayısıyla Kabil ve Herat'ta yapılan anma töreni", *Şarkiyat Mecmuası*, V, 1964
- Ateş, Süleyman, *Cüneyd Bağdadî*, DİA, VIII, s. 119-121.
- Çağan, Cevdet, *Hace Abdullah Ensarî'nin Risaleleri*, Ankara Üni. Dil Tarih Coğrafya Fak. Doğu Dilleri Edebiyatı Böl., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, 1989
- Damar, Abdullah, *Menâzilü's-sairîn şerhleri ve Âb-ı hayat* Uludağ Üni. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2003
- Ebu Ferec Abdurrahman bin Ahmed, *ez-Zeylû ala tabakatü'l-Hanâbile*, I, Beyrut, ts.
- Ebû Talib Mekki, *Kûtu'l-kulûb*, Kahire, 1961
- Katip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, I-II, İstanbul, 1943
- Kelabazî, *et-Taarruf*, Kahire, 1960
- Kuşeyrî, *er-Risale*, Kahire, 1966
- Muhammed Said Abdülmecid Said el Afganî, Şeyhullislâm Abdullah el-Ensarî el-Herevî mebdâihû ve ârâuhû'l-kelamiyyete ve'r-ruhîyyete, Kahire, ts.
- Muhasibî, *er-Riaye*, (*Nefs muhasebesinin temelleri*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İstanbul, 1998
- Öztürk, Mürsel, "Hace Abdullah Ensarî'nin Tasavvufî Görüşleri", AÜDTCF, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi, V., sayı. 1, 1992.
- S. De. Laugier De Beaucueil O.P. *Ensarî'nin Menâzilü's-sairîn adlı kitabının yapısı*, Afganistan, sayı: 29, 1976.
- , "Abdullah Ensarî'de dini hayat ve fakirlik", Mardis de Daru's-selam, 1954.
- , "Zeyn el-mille ve'd-din ve Abdullah Ensarî'nin Menâzilü's-sairîn'inini yayınlanmamış bir tefsiri" Cong. Or. 1951.
- , "Heratlı Hace Abdulah Ensarî" Adab, sayı. 24, 1976
- , "Kronolojik sırayla Hace Abdullah Ensarî'yi alakadar bibliyografya" Afganistan, sayı: 29, 1976.
- , "Hace Abdullah Herevî'nin doğumunun bininici yılı" MIDEO. sayı: 13, 1977.
- , "Abdullah Ensarî'ye göre dini hayatta geleceğin yeri (V/XI. Asır)" MIDEO. sayı: 2, 1955;
- , "V/XI. Asır Hanbeli mistiği Hace Abdullah Ensarî'nin Menâzil kitabının hayali lisanı" BEO, sayı : 30, 1978
- , "İslâmî ümit problematiği, Ensarî'nin bir metninden" Rev. Thomiste, sayı: 59, 1959
- , "Abdullah Ensarî: Bir şahsiyet" Afganistan, sayı: 29, 1976.
- Serrac, *el-Lüm'a*, Kahire, 1960.
- Yazıcı; Uludağ, *Herevî Hace Abdullah*, DİA, XVII, s. 222-226.
- Yurt, Ali İhsan; Kaçalın Mustafa, *Akşemseddin, hayatı, eserleri*, İstanbul, 1994
- Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, (nşr. Şuayb el-Arnaud), XVIII, Beyrut, 1981-1985

51 Yurt, Ali İhsan; Kaçalın Mustafa, *Akşemseddin, Hayatı, Eserleri*, İstanbul 1994, s. 33.